

ВАЛЕРІЯ КОЗЛОВСЬКА.

(К и ї в).

СРІБНИЙ СКАРБ ЧАСІВ ВЕЛИКОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ з с. ФАТІВИЖ ¹⁾ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ.

Назва «доба великого переселення народів» має неточний і неправдивий зміст, бо традиційно зв'язується лише з пізнішими часами — сторіччями після нашої ери. Переселення різних племен або цілих народів на території України можна констатувати вже в далеко ранішу добу й навіть за передісторичних часів. Проте, ця назва і донині є в силі. Досить багаті збірки пам'яток культури цього часу, що розкидані в різних музеях та приватних колекціях, складаються або з випадково знайдених окремих речей, або більших чи менших скарбів ²⁾, або з розкопів могил та городищ ³⁾. Сила ріжноманітного матеріялу, що належить до цих часів, які датують II — VII ст. нашої ери, відмінні й технікою вироблення, і характером самих речей, а також впливом на них інших культур (напр., західні, східні). Матеріал цей у нас не весь видано й мало вистудіювано. Ударним завданням нашого часу що-до студіювання матеріяльних пам'яток доби великого переселення народів варто було-б поставити диференціацію їх по різних варварських народах, а саме — Гуннах, Аvaraх, Готах та інших. Таку спробу виявити окремі характерні групи згаданих пам'яток і зв'язати їх з певними варварськими племенами або народами висувають праці декого з західньо-європейських дослідників. Напр., це питання зачепили нові дослідники Андреас'а Анфельдис'а, Сольтана фон-Такас'а (Zoltan von Takács ⁴⁾ та інших.

Невеликий скарб срібних речей, що я маю описати, дозволяє зробити деякі аналогії й спробу зв'язати його з певним народом. Скарб цей було знайдено року 1914 в с. Фатівижу на Чернігівщині кол. Глухівського повіту.

¹⁾ Назву села залишаю ту, що одержала її від Етнографічного Т-ва.

²⁾ Напр., знаменитий перещепинський скарб золотих речей, скарб понад 50 срібних речей, що його знайдено в с. Мартинівці на Канівщині, скарб срібних речей, знайдений на пастерському городищі на Київщині.

³⁾ Напр., могили т. зв. полей похоронних урн. Пастерське городище.

⁴⁾ Nándor Fettich, «Das Kunstgewerbe der Avarenzeit in Ungarn», Budapest, 1926.

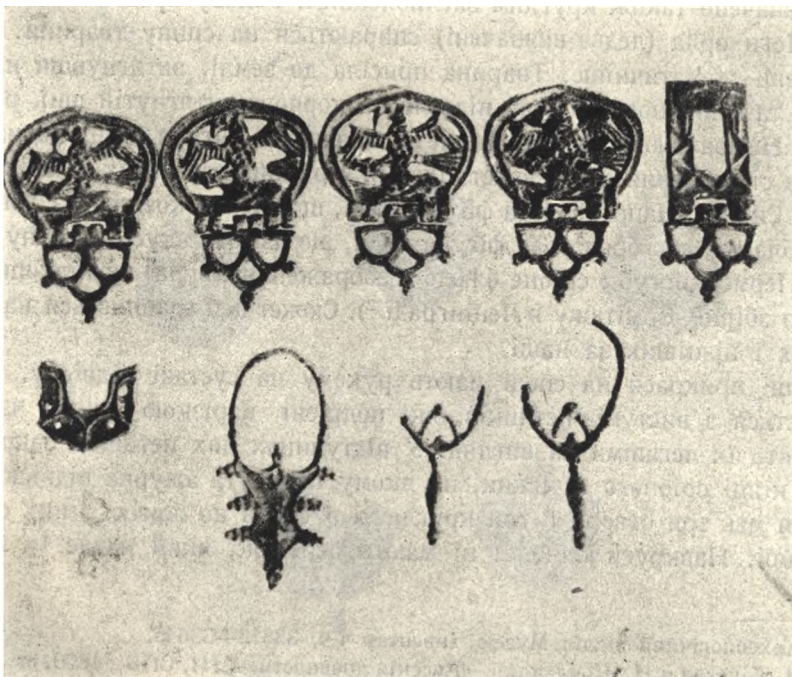
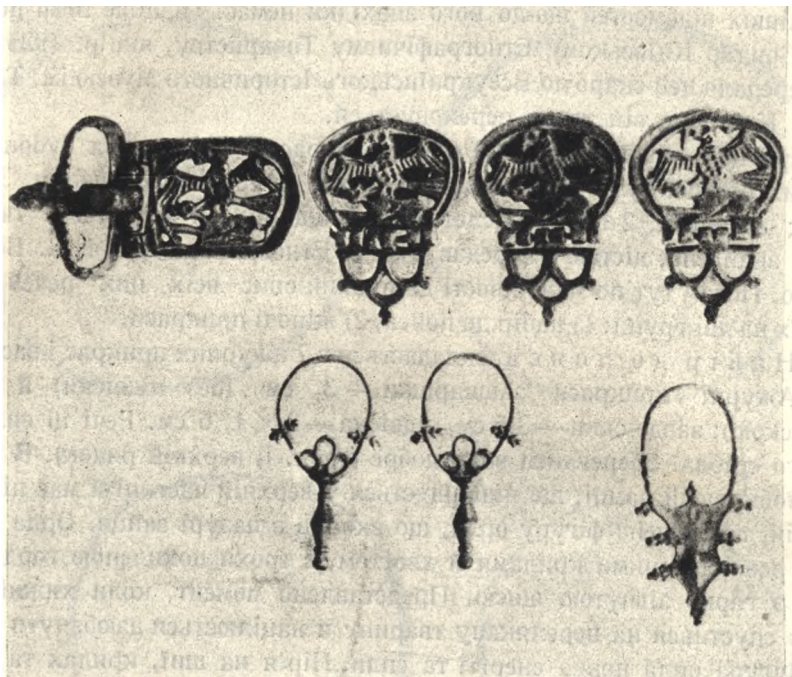


Табл. I. Фатівизький скарб. Набор до пояса і сережки-привіски.

Детальніших відомостей що-до його знахідки немає. Пізніше його подарував С. Бондар Київському Етнографічному Товариству, яке р. 1925 через обмін передало цей скарб до Всеукраїнського Історичного Музею ім. Т. Шевченка в Києві, де він тепер переховується.

Скарб цей складається з 20 срібних окрас, 5 бронзових бубонців та 5 срібних бляшок ¹⁾. Тут є поясний набір з ажурними бляшками, 3 пари сережок - підвісок, 2 пари браслеток і 5 бубонців. Чи всі речі з тих, що їх було знайдено, дістав і передав був до Етнографічного Т-ва С. Бондар, невідомо. Подам тут по можливості детальний опис всіх цих речей, поділивши їх на дві групи: 1) набір до пояса, 2) жіночі прикраси.

1. На б і р до п о я с а складається з 7 ажурних прикрас і застібки.

1. Ажурні прикраси завширшки — 3 см (без підвіски) й 5 см (з підвіскою); завдовжки — 3,5 см, підвіска — $2 \times 1,6$ см. Речі ці вилітані з щирого срібла. Збереглися вони добре (табл. I, верхній рядок). В овальній жолобкуватій рамці, що підвищується у верхній частині й має підвіску в нижній, приміщено фігуру орла, що вхопив в пазурі зайця. Орла зображено з розправленими крилами й хвостом, з трохи похиленою гордою головою, з гарно зігнутою шиєю. Представлено момент, коли хижий птах раптово спустився на перелякану тварину й націлюється дзюбанути її в голову. Фігура орла повна енергії та сили. Пір'я на шиї, крилах та хвості ображено заглибленими рисами, а на тулубі у вигляді 8 круглих ямок. Око визначено також круглим заглибленням. Голову представлено в профіль. Ноги орла (ледве визначені) спираються на спину тварини. Зайця зображено схематичніше. Тварина присіла до землі, витягнувши наперед передні та задні ноги, голову підвела на корчово витягнутій шиї, рот відтулила. Не зважаючи на схематичне виображення, фігура зайця повна тремтіння та страждання. Цей сюжет відомий у різних варіантах на азійських речах з Сибіру. Напр., золота фігура орла, що схопив козлика, з Минусинської області, або бронзова фігура орла, що дзюбає якусь тварину, знайдена в Пермській губ.; срібне блюдо з зображенням орла, що підхопив козлика, із збірки Ермітажу в Ленінграді ²⁾. Сюжет цей трапляється на речах раніших і пізніших за наші.

Наші прикраси на споді мають рухоми на суставі підвіску. Сустав складається з виступів-петників, які поділені нарізкою на дві частини, що робить їх легшими на вигляд. У відтулинах цих петників закріплено обидва кінці срібного стрижня, на якому насунута ажурна підвіска. Підвіска ця має три отвори й три круглясті виступи по боках, з них спідній подвійний. Навкруги бляшки ці мають бережок, який надає їм вигляд грубих.

¹⁾ Археологічний відділ Музею, інвентар ч.ч. 33616—33645.

²⁾ И. Толстой и Н. Кондаковъ, «Русскія древности» в III, СПб., 1890, ст. 43—45, 73, 90.

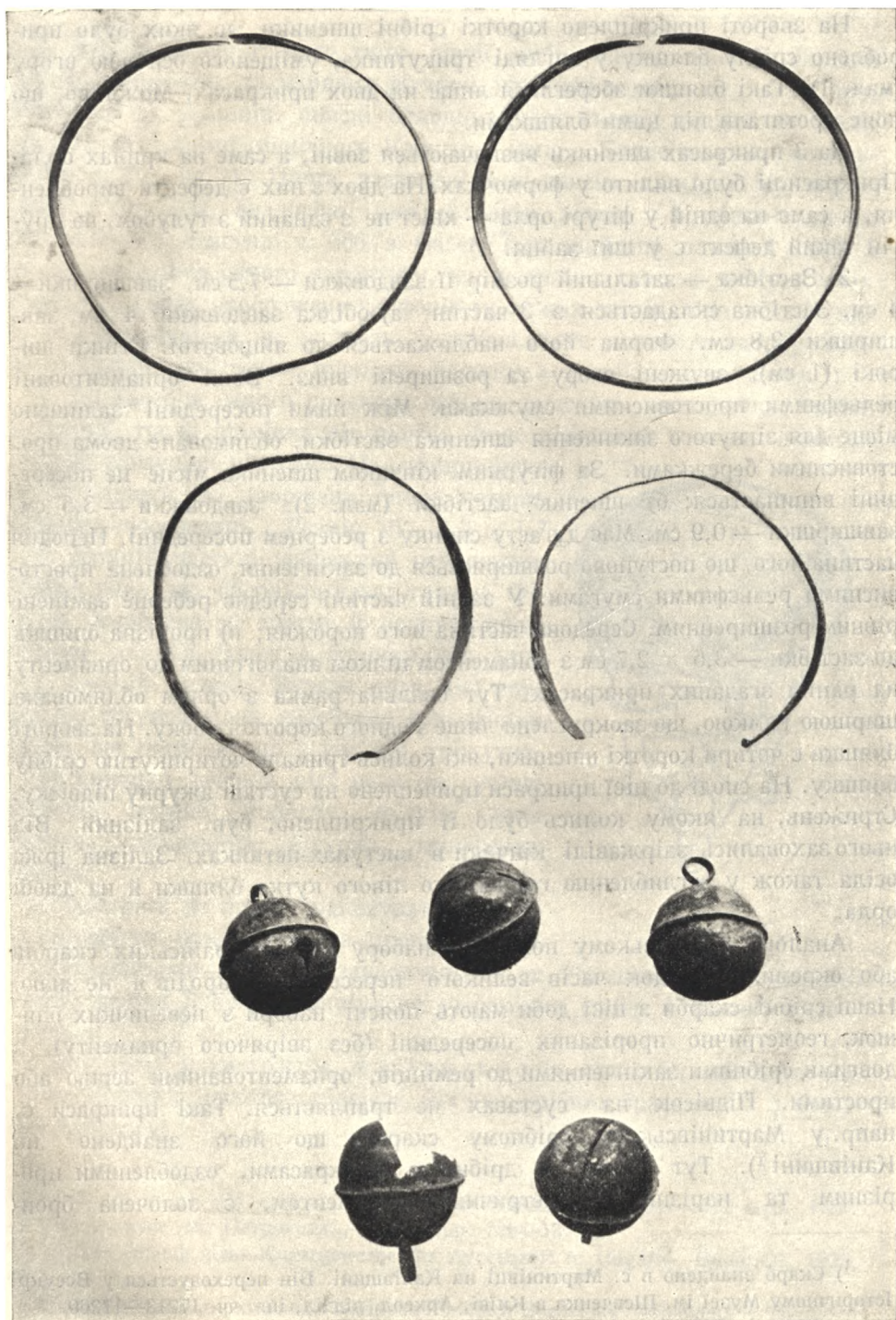


Табл II. Фатівизький скарб. Браслети й бубонці.

На звороті прикріплено короткі срібні шпеники, до яких було прироблено срібну бляшку у вигляді трикутника, уміщеного основою вгору (мал. 1). Такі бляшки збереглися лише на двох прикрасах. Можливо, що пояс протягали під цими бляшками.

На 3 прикрасах шпеники визначаються зовні, а саме на крилах орла. Прикраси ці було вилито у формочках. На двох з них є дефекти вироблення, а саме на одній у фігурі орла — хвіст не з'єднаний з тулубом, на другій такий дефект є у шиї зайця.

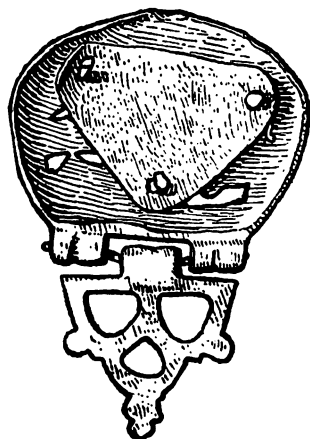
2. Застібка — загальний розмір її завдовжки — 7,5 см, завширшки — 4 см. Застібка складається з 3 частин: а) обідка завдовжки 4 см, завширшки 2,8 см. Форма його наближається до яйцюватої. Стінки широкі (1 см), звужені вгору та розширені вниз. Вони орнаментовані рельєфними простовисними смужками. Між ними посередині залишено місце для зігнутого закінчення шпеника застібки, облямоване двома простовисними бережками. За фігурним кінчиком шпеника місце це посередині випинається; б) шпеник застібки (мал. 2): завдовжки — 3,5 см, завширшки — 0,9 см. Має дугасту спинку з реберцем посередині. Передня частина його, що поступово розширяється до закінчення, оздоблена простовисними рельєфними смугами. У задній частині середнє реберце замінено рівним розширенням. Середова частина його порожня; в) прорізна бляшка до застібки — $3,6 \times 2,7$ см з орнаментом цілком аналогічним до орнаменту на раніш згаданих прикрасах. Тут овальна рамка з орлом облямована ширшою рамкою, що заокруглена лише з одного короткого боку. На звороті бляшки є чотири короткі шпеники, які колись тримали чотирикутню срібну бляшку. На споді до цієї прикраси причеплено на суставі ажурну підвіску. Стрижень, на якому колись було її прикріплено, був залізний. Від нього заховались заіржавілі кінчики в виступах-петниках. Залізна іржа осіла також у заглибленню горішнього лівого кутка бляшки й на дзюбі орла.

Аналогії фатівизькому поясному набору серед українських скарбів або окремих знахідок часів великого переселення народів я не знаю. Наші срібні скарби з цієї доби мають поясні набори з невеличких бляшок, геометрично прорізаних посередині (без звірячого орнаменту), з довгими срібними закінченнями до ремінців, орнаментованими зерню або простими. Підвісок на суставах не трапляється. Такі прикраси є, напр., у Мартинівському срібному скарбі, що його знайдено на Канівщині¹⁾. Тут разом з дрібними прикрасами, оздобленими прорізним та нарізним геометричним орнаментом, є золочена брон-

¹⁾ Скарб знайдено в с. Мартинівці на Канівщині. Він переховується у Всеукраїнському історичному музеї ім. Шевченка в Києві, Археол. відділ, інв. чч. 17213—17260.

дзова фібула меровінгського типу, грубі срібні шийні гривни, бляшки у вигляді людських та звірячих фігурок, византійський посуд. Застібки, закінчення до ремінців, поясні бляшки з цього скарбу подібні до таких самих речей з могил північного Кавказу, напр., Борисівського могильника V—VII вв.¹⁾. Проте зазначені речі зовсім відмінні від Фатівизьких. Знахідки, аналогічні цим останнім, відомі з Угорщини, де їх було знайдено в могилі ч. 266 в Gátér. Тут знайдено поясний набір з прикрасами того-ж самого характеру, що й наші, а саме в чотирикутних ажурних бляшках виображено грифонів та хижих звірів, бляшки ці мають ажурні підвіски на сугавах. Застібка цього поясного набору, простіша за нашу, має також прорізну бляшку з звірячим орнаментом²⁾.

3. До цього-ж самого поясного набору належить, очевидячки, також і прикраса, трохи відмінна від нього. Лише цілковито тотожня підвіска на сугаві зв'язує цю річ з ним. Це є чотирикутна довгаста бляшка, що прорізнана також чотирикутником, посередині. Розмір її—3,2 × 1,7 см. У верхній частині зображено невиразним рельєфом лань, що обернула назад голову. Фігура ця оздоблена на стегні й лопатці двома круглими ямками (табл. I, остання фіг. праворуч, верхній рядок). Вузьке поле цієї прикраси під фігурою лани оздоблено рельєфними рисками, що скомбіновані у вигляді трикутників. До нижньої частини цієї речі на сугаві прироблено ажурну підвіску. Фігура лани аналогічна сибірським фігурам зазначених тварин³⁾.



Мал. 1.

4. Прикраса до пояса підковувата з дугастим рельєфним орнаментом та дірочками. Розміри її: завширшки—2,2 см, завдовжки—2 см. На звороті є три короткі шпеники, якими її було прикріплено до ремінця (табл. I, нижній рядок, ліворуч).

II. Жіночі прикраси фатівизького скарбу складаються з 3 пар срібних сережок-підвісок, 2-х пар срібних браслетів і 5 бронзових бубонців.

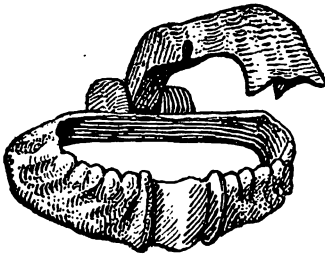
¹⁾ В. В. Саханевъ «Раскопки на сѣверномъ Кавказѣ въ 1911—1912 г.г.», Изв. Археол. Ком., вып. 56, Петроградъ, 1914, стор. 129—131.

²⁾ Nandor Fettich, «Das Kunstgewerbe der Avarenzeit in Ungarn», Budapest, 1926, ст. 25.

³⁾ Напр. подібна фігурка лани з сибірської збірки Ермітажу зображена у Толстого й Кондакова — «Русск. древн.» в. III, ст. 47, мал. 47.

1. Серезки (інв. ч. ч. 33627 — 33628) (табл. I, нижній рядок). Розмір їх — завдовжки (з дужкою) — 5,8 см, завширшки в тому місці, де кінчається дужка (з кульками), — 2,8 см. Серезки ці мають овальну дужку й щиток. Дужка насподі оздоблена трьома круглястими опуклинами, коло яких вона з одного боку прорізана, щоб начеплювати її. Щитки фігурні — зразу звужуються, далі трохи розширюються й потім знов звужуються. У нижній частині вони мають обопільні чотирирубні опуклини. Навкруги вони оздоблені 8 пірамідками з трьох та восьми кульок. Під верхньою трикутною пірамідкою щиток оздоблений рельєфним овалом.

Серезки (інв. ч. ч. 33629 — 33630) (табл. I, нижній рядок, ліва пара). Завдовжки — 5,2 см; завширшки в найширшій частині дужки — 2 см. Вони складаються з овальної дужки й виливаної фігурної підвіски. Дужка в нижній частині оздоблена 2 парами дрібненьких прикрас, а на самому споді потрійною петелькою. Підвіска виливана, злегка розширена посередині. З одного боку дужка прорізана, щоб чепляти серезку ¹⁾.



Мал. 2

Серезки (інв. ч. ч. 33631 — 33632). Розмір приблизний, бо в них бракує частини дужок, чому вимірити їх точно не можна: завдовжки — 5,1 см; завширшки — 2,3 см (табл. I, нижній рядок, права пара). Серезки ці типу допіру

що згаданих, але простіші за них. Дужка в нижній частині оздоблена потрійними опуклинами, а насподі — дугастою прикрасою й виступом. Підвіска кована, розширена в середині. Закінчується вона пірамідкою з кульок. Всі ці серезки - підвіски вилиті у формочках. Чепляли їх до завою.

2. Браслети (інв. 33633 — 33634) (табл. II, верхня пара). Діаметр (у найширшому місці) у ч. 33633 — 7,5 см, у ч. 33634 — 7,4 см. Кінці вони мають роз'єднані. Вироблено їх з срібної платівки завширшки — 1,3 см. У середній частині платівка ця була збита на товстий дріт (діаметром понад 2 мм). Сліди від такої техніки вироблення залишилися у вигляді тонкої врізаної риси на внутрішній частині дроту браслету. Отже ця риса промовляє про те, що не дріт був розбитий на платівку, а платівку в одному місці згорнуто на дріт (мал. 3). Посередині браслетів і вздовж їх (до загорнутого в дріт місця) проходить реберце.

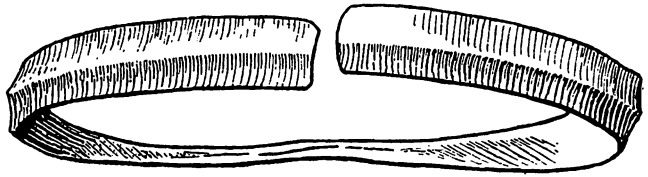
Браслети (інв. 33635 — 33636; ч. 33636 має один кінець обламаний) (табл. II, середня пара). Діаметри обох їх — 6,2 см. Того-ж самого типу, що й попередні. Допіру - що наведена техніка вироблення на цих при- мірниках ще виразніша, — а саме: вузька частина браслету являє собою

¹⁾ У серезки ч. 33629 дужка обламана біля петелькового орнаменту.

вузеньку платівку, яка на внутрішній поверхні має повздовжну риску від загорнутих країв ширшої платівки. Широкі частини цих браслетів завширшки 1 см. Вони також мають роз'єднані кінці й повздовжні реберця на зовнішній поверхні.

3. 5 бронзових бубонців (інв. 33637 — 33641) (табл. II, низ). У одного з них нижня частина поламана. Діаметр їх — 2,3, навкруги — 7,5 см. Кожен з них посередині оперезаний поземним бережком, який поділяє бубонця на дві частини — нижню з довгим рівним прорізом, який на обох кінцях переходить у круглі дірочки, й горішню, що має петельку. Поламаний бубонець дає можливість констатувати,

що зазначений бережок, витиснутий з внутрішнього боку, був також місцем, де з'єднувалися обидві півкулі бубонця.



Мал. 3.

Кругла петелька з'єднаними кінцями просунута наскрізь через стінки бубонця й тут закріплена. У середині вкладено по камінчику неправильної форми. Бубонці ці також могли бути прикрасою жіночого убрання.

Цілоком аналогічні бубонці було знайдено в могилах біля Маяцького городища Воронізької губ. разом з мідною фібулою, сережками й бубонцями типу Сальтовських могил ¹⁾. Тому датувати їх можна не раніш VI в. нашої ери.

Якщо жіночі прикраси фатівизького скарбу мало виявляють свою належність до певного народу, то далеко виразніші прикраси до пояса з цього-ж таки скарбу. Раніш уже було підкреслено аналогію їх з деякими речами, знайденими на Угорщині. Ці знахідки угорські вчені (Анфельди, Такас, Феттіч) вважають за гунські, доводячи, що ажурні речі з зображенням грифонів та хижих звірів, з привісками на сугавах властиві цьому народові ²⁾. Я вже зазначала, що речам типу фатівизького поясного набору не знаю аналогії серед українських матеріальних пам'яток часів великого переселення народів, а також підкреслила азіатський (сибірський) характер сюжетів, зображених на них. Ці дані дозволяють зв'язати цей цікавий поясний набір з ім'ям Гуннів і вважати його, можливо, за першу знахідку гунських речей на території України. Кількість таких речей у нас не може бути великою, маючи на увазі короткий час, який цей наряд перебував на українському терені.

¹⁾ А. И. Милютинъ. «Раскопки 1901г. на Маяцкомъ городищѣ», Изв. Археол. К-ин, в. 29; ст. 157.

²⁾ Nandor Fettich, «Das Kunstgewerbe der Avarenzeit in Ungarn». Budapest, 1926, ст. 56—57.

Що-до часу, до якого треба віднести зазначений скарб, то його можна датувати часами V — VI ст. нашої ери. В цьому можна базуватися на бубонцях VI в., що їх було знайдено разом із речами (поясним набором), аналогічними тим, які д-р Нандор Феттїч датує початком V віку, з датуванням якого немає підстав не погоджуватися¹⁾.

¹⁾ Фотознімки для таблиць виконав фотограф Всеукраїнського Історичного Музею ім. Шевченка М. П. Сталінський, малюнки в тексті—худ. Ю. Ю. Павлович.